

Jørgen Jensen: Kompasroser af sten

På Færøerne, i Norge og Sverige har man de sidste år arbejdet meget med at finde og beskrive kompasroser indhugget i klipper eller lagt i sten. Dette arbejde fremlægges for årbogens læsere. Vi begynder dog i litteraturens verden, da de to ældste kompasroser kun kendes derfra.

Forfatteren er pensioneret flynavigatør, og han har tidligere bidraget til årbogen.

Den ældste kendte beskrivelse og gengivelse af en kompasrose hugget i sten findes i værkerne fra den svenske topografiske forfatter og katolske gejstlige Olaus Magnus. Han levede i årene 1490-1557, og i 1544 blev han af paven udnævnt til at efterfølge sin bror i embedet som ærkebiskop i Uppsala. Efter Reformationen levede han dog i udlandet, hvor hans værker også blev til.

I 1539 udgav han *Carta Marina* over de nordiske lande og farvande, og i 1555 kom storværket *Historia de gentibus septentrionalibus* (*De nordiske folks historie*). Udgivelserne sammenfattede den hidtil kendte viden om området, de var illustrerede med mange træsnit, og de var skrevet i et klart og livligt sprog. Først i 1900-tallet blev de oversat fra latin til svensk og engelsk.¹

I anden bog, kapitel 11A, af *De nordiske folks historie* fortæller Olaus Magnus, at sørøverne Pining og Pothorst har ladet indhugge et stort rundt kompas på Hvitserks

højeste tinde, og at dets cirkler og linjer var fyldt med bly. Formålet var, at man ved hjælp af denne kompasrose nemt kunne finde retningen til (forbisejlende skibe med) det rigeste bytte. I de to tekstbind til det ældre *Carta Marina* skriver han, at formålet var at beskytte søfolk ved Grønland og forhindre deres forlis på skærene (ovenstående er mine frie oversættelser). Det er ikke mærkeligt, at der er forskel i teksterne mellem disse udgivelser. *De nordiske folks historie* er et politisk dokument båret af en stærk nationalfølelse; mens formålet med *Carta Marinas* to ledsageskrifter er geografisk oplysning, rettet til andre geografer og til fyrstehoffer. Således brugte Gerard Mercator allerede i 1541 oplysninger fra *Carta Marina* til den store globus han lavede til den tysk-romerske kejser Karl den V's hof.²

Fjeldet Hvitserk, som Olaf Magnus på *Carta Marina* anbragte på en ikke eksisterende ø mellem Island og Grønland, er sandsynligvis et fjeld i Ammassalik området.³ Olaus Magnus havde næppe selv set den kompasrose, han beskrev i både tekst og træsnit, og vi kender ikke andre beskrivelser af kompasrosen på Hvitserk, men han kan have fået kendskab til det under et ophold i Venezia, hvor han var i længere tid. Den svenske udgiver af hans værk, John

Fig. 1. Vignet fra Olaus Magnus *Denordiske folks Historie*, bog 2, kapitel 11(A) (Rom 1555).

Fig. 1. Vignette from Olaus Magnus »*De nordiske folks Historie*«, Book 2, Ch. 11 (A) (Rome 1555).

Granolund, mener, at han har ejet et kombineret solur/lommekompas.⁴ Olaus Magnus eller træskærereren har i hvert fald kendt tilstrækkelig til kompasser til, at han har tegnet Hvitserk-rosen med 12 streger på vignetten til anden bog, kap. 11A, i *De nordiske folks historie* (se fig. 1.). På *Carta Marina* er samme rose vist med 15 streger. Det må være en tegnefejl, da en femtendeling af kompasrosen er ukendt; der burde have været 16 streger. Hvordan kompasrosen på Hvitserk virkelig har været delt, fortæller vignetterne os intet om.

I tiden mellem udgivelsen af *Carta Marina* og *De nordiske folks historie* udgav Hieronymus Gourmont et kort over Island (Paris, 1548). Gourmont viser også Hvitserk på sit kort og giver en kort beskrivelse af kompasrosens formål, der svarer til, hvad

Olaus Magnus skrev i tekstbindene til *Carta Marina*: »På tinden af det høje fjeld, som hedder Hvitserk, har to pirater Pining og Pothorst ladet lave et søfartshjælpemiddel for at beskytte sejladsen på Grønland.« (Min fri oversættelse. Originalteksten fremgår af fig. 2). Illustrationen på kortet viser en kompasrose med magnetnål. Rosen er, ligesom på *Carta Marina*, 15-delt. Markeringen af sydøst mangler.⁵

Olaus Magnus og Gourmont kalder, i fuld overensstemmelse med Hansestædernes historikere, Didrik Pining og Hans Pothorst for sørøvere. I Danmark blev Deres eftermæle bedre. Her optræder de som *skibsherrer* (admiraler) i danske bevæbnede skibe og som udforskere af Nordatlanten sendt ud af Christian den I. På Island, hvor Pining i 1490erne var lensmand (*hirdstjore*),

lyder eftermælet: »Pining ... en i flere Henseende nyttig mand, der raadede Bod på mange Misligheder, hvilket kan sluttes af den Dom, som kaldes *Pinings Dom*«. I det femtende århundrede var grænserne mellem sørøvere, kapere og armerede handelsfartøjer flydende, nogen egentlig orlogsflåde eksisterede ikke i Danmark.⁶

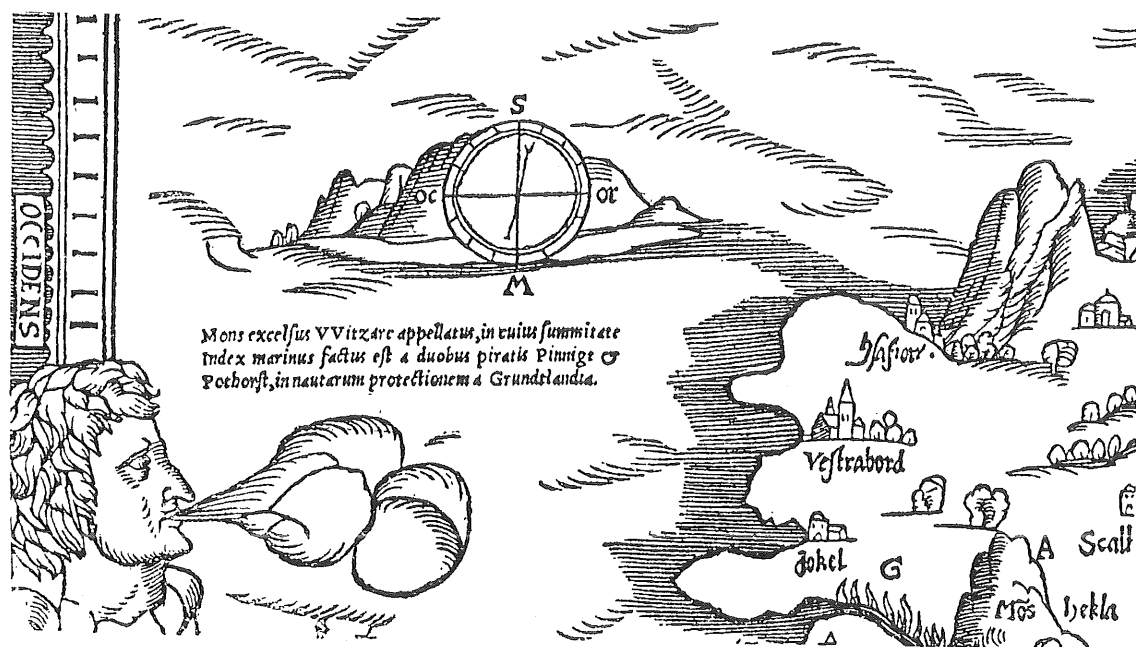
Olaus Magnus bruger flere forskellige navne på kompasser og kompasrosen. I det tyske tekstbind til *Carta Marina* betegnes kompasrosen på Hvitserk compast, mens den latinske version har *horlogio*, der betyder solur.⁷ I *De nordiske folks historie*, der udkom seksten år senere, anvendes *compas*

sus både i tekst og margin. Et solur er dog nytteløst uden en skygge giver (også kaldet gnomon eller stylus). Olaus Magnus omtaler ikke en sådan, og den er ikke vist på træsnittene. I sidste fjerdedel af 1400-tallet, da Pining og Pothorst sejlede på Nordatlanten, var det sjældent, at solure havde vandret talskive og lodret skygge giver. Solure med skygge giver pegende mod Nordstjernen, dvs. parallelt med jordaksen, var det almindelige.⁸ Olaus Magnus' beskrivelser af kompasrosens brug udelukker også, at hans *horologio* skal forstås som solur.

Man kan vel tillade sig den konklusion, at det er kompas(rose), som Olaus Magnus

Fig. 2. Hvitserk med kompasrose. Fra Gourmonts islands kort (Paris 1548).

Fig. 2 The mountain Hvitserk with compass rose.

mener. Det bekræftes også af det følgende, hvor vi især skal se på registreringen af stadig eksisterende kompasroser.

Norge

Ved mange norske udhavne er der indhugget kompasroser i fjeldet ved de tidligere lods- og toldstationer. Alene i de fire syd-norske distrikter Rogaland, Vest-Agder, Aust-Agder og Telemark har Johan Anton Wikander i 1991 beskrevet 29 sådanne kompasroser. Til en omtrentlig datering anvender han ændringerne i den magneti-

ske misvisning. De tre ældste er dateret til ca. 1450, men med en betydelig fejlmargin, da misvisningen ved Sørlandets kyst også var ca. 10 grader øst i 1200 og 1600.⁹

Den ældste kompasrose med en sikker datering er fra udhavnen Merdø nær Arendal (fig. 3). Lodsens Jørgen Pederssøn Merdø har indhugget kompasrosen, og ved dens side står årstallet 1654, og ved sydstrengen ses hans bomærke. Nord er mærket med den franske lilje (fleur de lis) inden for rosens yderste cirkel. Øst er markeret med et kors. Den franske lilje blev i løbet af

Fig. 3. Kompasrose fra Merdø.

Fig. 3 Compass rose from Merdø.

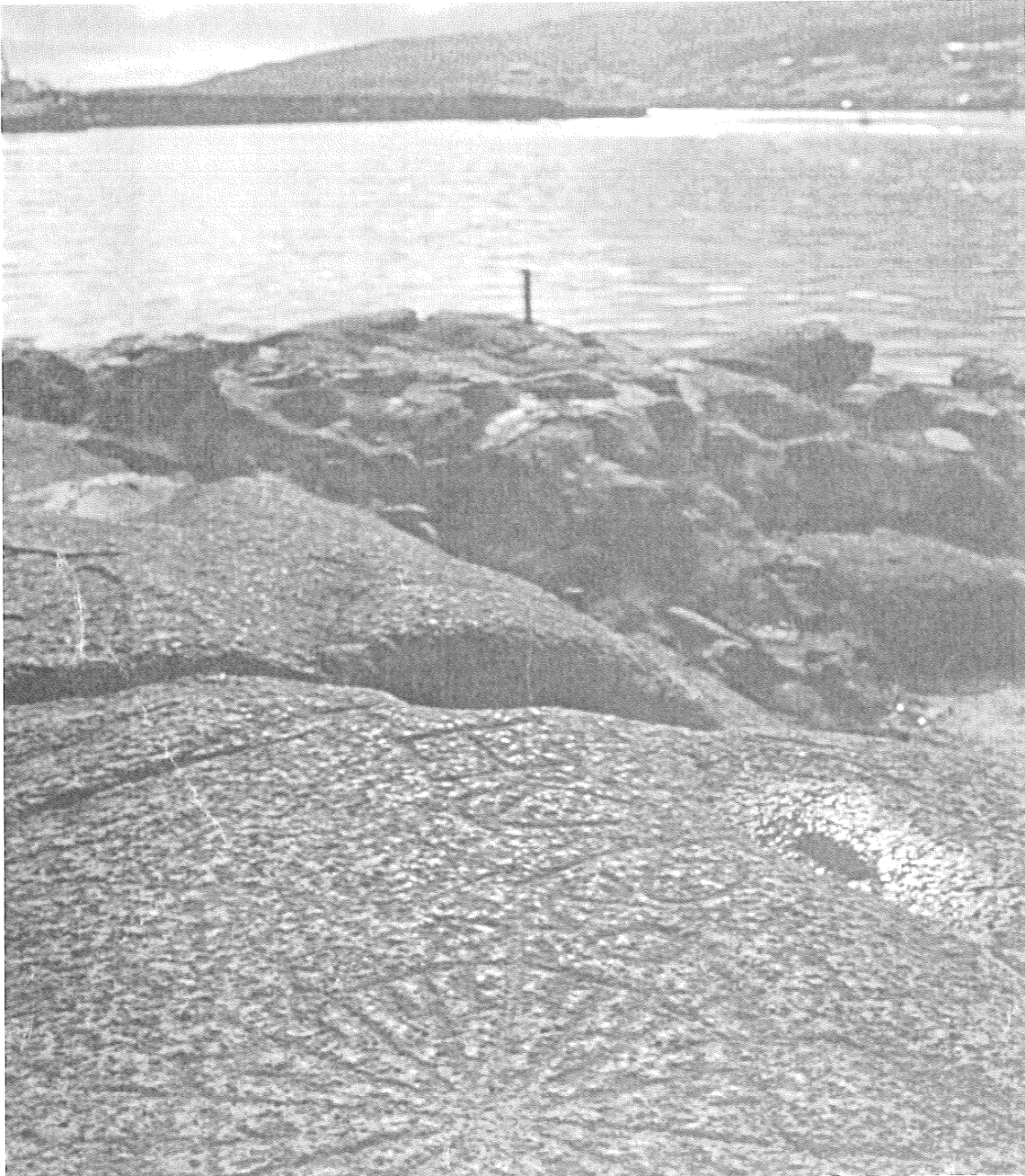

Fig. 4. Kompasrose på Tinganes, Torshavn.

det 14. årh. den almindelige markering af nord på kompasrosen. Øst blev markeret med et kors, fordi Det Hellige Land lå mod øst i Middelhavet. I Norden blev korset i en periode i det 15. og 16. århundrede undertiden sat ved sydstregen. Hvordan kompasrosen har været brugt, fremgår af en beretning fra lodsstationen Haaø uden for Grimstad: »... det hendte at losene, når de kom ut for Haanø med losbåten kom inn i tåkebanker eller i regn- eller sludbøyer slik at sikten ble dårlig. Losene måtte derfor oppe ved losutkikken merke sig kursen til den skuta som signaliserte at den ønsket los ombord. En innhugget kompasrose gjorde i så henseende samme nytte som et vanlig skibskompass.«

Det sidste vidnesbyrd om indhuggede kompasrosen i Norge kommer fra den danske adelsmand Sigvard Grubbes dagbog. Han var som øverste sekretær i Danske Kancelli blandt ledsagerne, da kong Christian den 4. i månederne april til juni i år 1599 gennemførte en sørejse til de nordligste egne i det dansk-norske rige. Den 12. maj skrev Sigvard Grubbe: »Vi sejlede om Nordkap, på hvis top et Compass er indhugget i Fjeldet.«¹⁰ Pining var en periode omkring 1491 lensmand på Vardøhus sydøst for Nordkap, og det er nærliggende at tro, at det er ham, der har ladet kompasset indhugge. Ad ukendte veje kan en mundtlig overlevering om kompasrosen have nået til Olaus Magnus, og ved udgivelsen af Carta Marina har den skiftet placering til Hvitserk.

Færøerne

På Færøerne er der også bevaret kompas-

rosen udhugget i fjeldet. Fra Tórshavn kendes tre på Tinganes, to ved selve tingstedet og et tredje længere inde på næsset ved det tidligere pakhus, Bakkapakkhúsið, hvis fundament delvis skjuler rosen.

Sámal Petersen har blandt andet i 1972 registreret bomærker og kompasrosen på Tinganes, men både han og H.J. Debes mener, at de tre roser er solure. Som begrundelse for denne tolkning skriver Debes i 1990:

Neyðugt var at halda skil á tíðini, tí Landslógin sigur orðarætt: »Menn skulu fastandi til tings ganga og søkja ting, tá ið sól er i eystri, og vera á tingi til nóns.«

(Det var nødvendigt at holde styr på tiden, for Landsloven siger ordret »Mænd skulle gå fastende til ting og være på tinget fra solen står i øst indtil non.« Min oversættelse). Tingets åbning beskrives med retning »solen i øst«. Tingets slutpunkt gives med en tid »non«. Non er klokken 15. Tid og retning er nærbeslægtede begreber.¹¹

Af flere grunde forekommer denne tolkning direkte forkert. Som man kan se på figur 4, der gengiver den bedst bevarede af kompasroserne, er der ingen udhugning i centrum til placering af en skyggegger, og rosen kan dermed ikke bruges som solur.

Dertil er rosen 32-delt, en velkendt deling af en kompasrose, men ikke af et solur. Og endelig ses den for et kompas typiske franske lilje ved nordliniens afslutning samt et kors ved sydstregen.

Ved siden af kompasrosen er der et bomærke (fig. 5), og heri indgår årstallet 1569. Heraf slutter Sámal Petersen, at kompasrosen er indhugget samme år eller tidli-

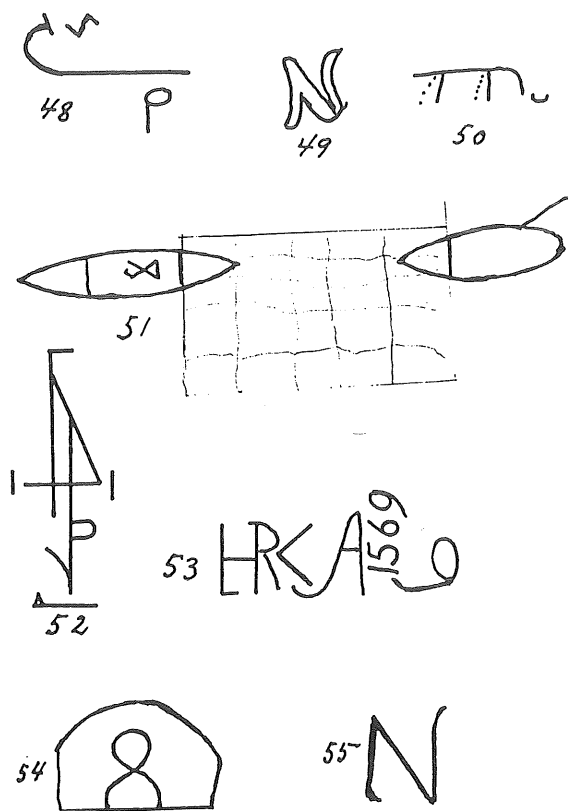

Fig. 5. Bomærker fra Tinganes, Torshavn. Nr. 53 er indhugget ved sydstregen på fig. 6.

Fig. 5. Marks from Tinganes, Torshavn. No. 53 is carved at the south point of the compass in fig. 6.

gere. Den anden næsten udslættede kompasrose viser en nordretning, der adskiller sig fra den ovenfor omtalte kompasroses. Den må derfor være indhugget på et tidspunkt med anden misvisning. Uden yderligere forklaring hævder Sámal Petersen, at den er omkring 500 år ældre end den fra 1569.

Sverige

I Roslagen er der på øen Furusund ved bebyggelsen Ålandsviken også indhugget en kompasrose. Havnen ved Ålandsviken er en udhavn, som ligger ved sejlrueten fra Stockholm til Norrland og Finland. Øen Furusund, som nu har overtaget navnet efter det sund, hvori den ligger, hed Halsø, da kompasrosen blev indhugget. Sundets nuværende navn er Furusundsstrømmen. Landet er hævet ca. 2 m. siden indhugningen, så havnen har været betydelig større den gang.

I 1954 udgav Gustaf Hallström sin beskrivelse og tolkning af kompasrosen og de omgivende våbenskolde, som er gengivet på figur 6.¹²

Våbenskjoldet med den tværgående stribe (bjælke) ledsaget af minusklen *t* tilhørte ridder og rigsråd Ture Turesson (1425-1489), Kristian I's marsk i Sverige. Våbnet, der er delt i en sort og en hvid halvdel ledsaget af minusklen *n*, tilhørte den danske marsk Claus (Nicolaus) Rønnow. Det sidste skjold med de tre blade og ledsaget af minusklen *i* er lidt mindre sikkert identificeret som fru Ingegerd Persdotter Kørnings eller Kyrnings. Skriftlige kilder oplyser, at Turesson og Rønnow ledsagede Kristian I på hans rejse fra Stockholm til Åbo i juli 1463. Ingen kvindelige deltagere i rejsen nævnes. Det synes sandsynligt, at våbenskjold og minuskler er indhugget samtidigt med kompasrosen, som derfor må være blevet indhugget under flådens ophold i udhavnen på Furusund i 1463. Det er ikke usandsynligt, at man har ligget der i adskillige dage, indtil vinden tillod fortsat rejse mod øst. Kombinationen af

Fig. 6. Fotografi og kalke af kompasrose på Furusund. Efter Hallström.

Fig. 6. Photograph and tracing of compass rose on Furusund. From Hallström.

VENTORVM ACCVRATA TABVLA
 SECVNDVM VETEREM ET NOVĀ
 DISPOSITIONĒ AC NOMEN-CLATVRĀ.

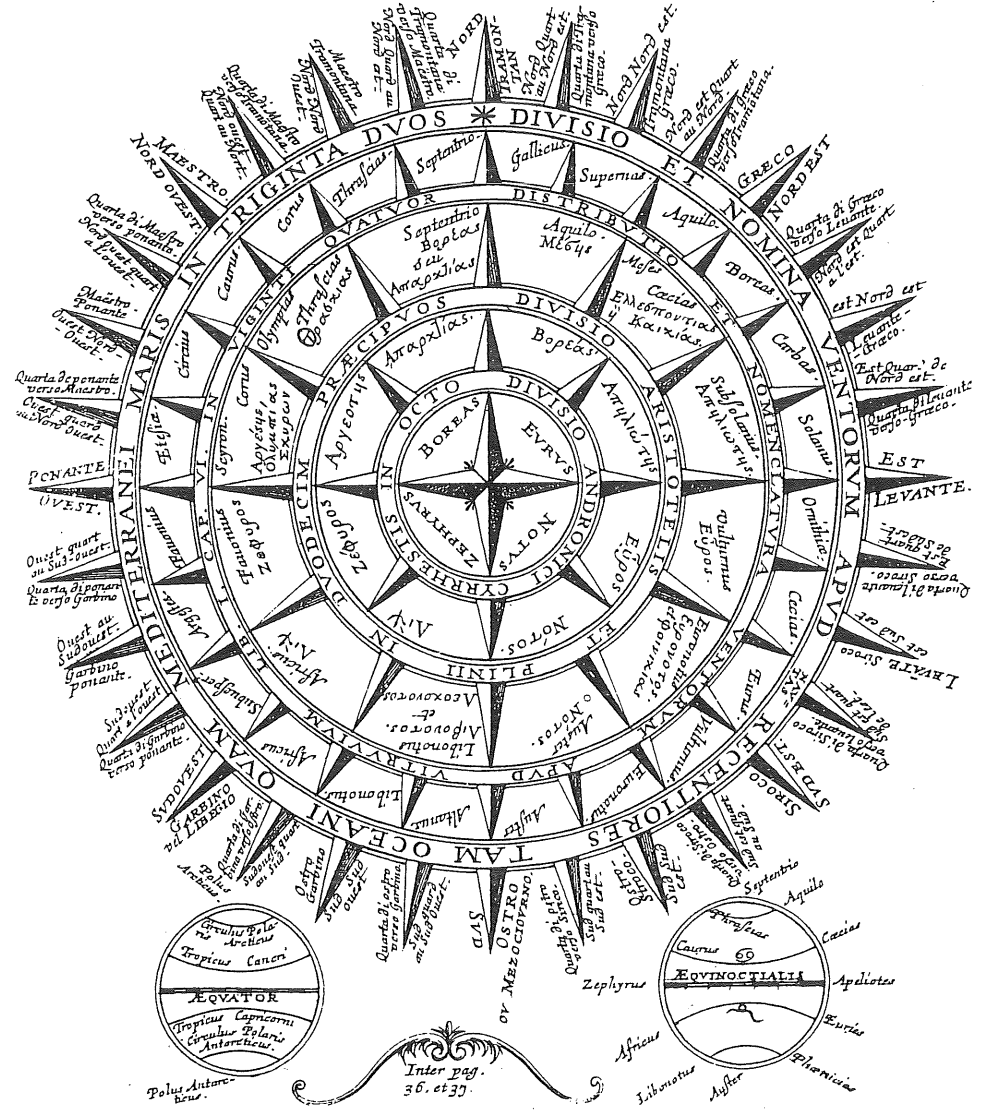

Fig. 7. Vindrosens udvikling fra antikken til kompasrosen. Efter Philipo Brietio, Parallele geographiae, Paris 1648.

Fig. 7. The development of the wind rose from antiquity to the compass rose. From Philipo Brietio, Parallele geographiae, Paris 1648.

kongekrone og den franske lilje ved nordstregen synes yderligere at bekræfte dateringen.

Kompasrosen på Furusund er meget usædvanligt delt i 24 streger, men at en sådan inddeling har været brugt bekræftes af en illustration i *Parallela geographiae* fra 1648, som viser vindrosens udvikling fra antikken til den moderne 32delte kompasrose.¹³ Furusundrosen er orienteret mod geografisk nord, og Hallström antager, at den er lagt ud efter solen.

Fra Sveriges vestkyst er der desuden oplysninger om to kompasrosen fra 1650, der findes indhugget på Skutholmen ved Fjällbacka i Bohuslen¹⁴.

Danmark

I Danmark samler interessen sig om klippepøen Bornholm, hvor en helleristning er blevet tolket som et kompas (fig. 8). P.V. Glob har i 1948 beskrevet helleristningerne på Madsebakke således:

»Her ses 12 skibe sejlene mod alle verdenshjørner omkring et »kompas«, et stort hjulkors, samt fem fodsålfigurer og talrige skålgruber.« Dertil kan føjes, at hjulkorset som det eneste i Danmark er 16-delt.

Dette »kompas« har øjensynlig ledt S.A. Saugmann på vildspor, så han i sin bog om vikingernes tidsregning og kursmetode fra 1981 kalder helleristningen et 16-delt retvisende kompas, uanset helleristningen er fra bronzealderen, hvor magnetismens brug som retningsviser var ukendt. Det må også kaldes hasarderet at kalde »kompasset« retvisende, i betragtning af at helleristningen ikke har markering af verdenshjørner.¹⁵

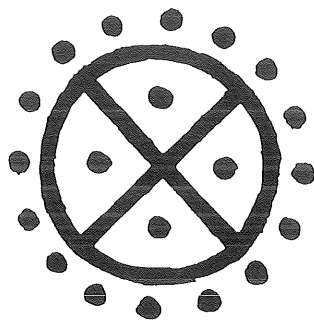

Fig. 8. Helleristning fra Madsebakke, Bornholm. Efter Saugmann, *Vikingernes tidsregning og kursmetode*.

Fig. 8. Rock engravings from Madsebakke, Bornholm. From Saugmann, Vikingernes tidsregning og kursmetode (The Vikings' Calculation of Time and Course).

Hjulkorset har antagelig haft en magisk funktion ved for eksempel vejrmagi – en sådan anvendelse af den 16-delte rose kendes fra Middelhavslandene – og er vel også tænkelig i de germanske områder. Men navigationshjælpemiddel har hjulkorset ikke været.¹⁶

Kompasser udlagt i sten

Udover de ovenomtalte kompasrosen, der alle er hugget ind i sten, findes der en anden gruppe: kompasrosen som er udlagt i sten. Adskillige af disse er fundet langs begge kyster af Den botniske Bugt.

På den lille ø Snöan, der ligger yderst i skærgården 6 km uden for Västerbottens kyst ved Hörnefors, har Kjell Löfgren og Anna-Lisa Olsson i 1983 under registrering af fortidsmindesmærker fundet otte kompasrosen. To af disse er ved hjælp af misvisningen dateret til omtrent 1920; de ligger

desuden ved fiskeboder, der er opført på samme tidspunkt. En kompasrose er dateret til 1890 eller 1750 ligeledes ved hjælp af misvisningens ændring. De øvrige kompasrosen på Snöan er så beskadigede, at datering er umulig.¹⁷

På Snöan blev der også registreret otte stenlabyrinter, og to af disse læ tæt ved stenlagte kompasrosen – en kombination der kendes flere steder ved Västerbottens kyster. De kystnære labyrinter brugtes af fiskerne til ritualer, der skulle skaffe godt vejr og udbytterigt fiskeri.¹⁸

Fra Norrland fortælles, at der blev uheld ved fiskeriet, hvis man fik *smågubber* med i båden, når man skulle røgte garn. Derfor gik man ind i labyrinten, før man sejlede ud. *Smågubberne* fulgte med ind i labyrinten. Når man nåede labyrintens midte, sprang man over gangene direkte til båden. *Smågubberne* var nødt til at følge labyrintens gange ud og nåede ikke at komme med i båden. Godt fiskeheld var sikret. Det er sandsynligt, at de kompasrosen, der ligger i umiddelbar tilslutning til labyrinter, også har haft en funktion i disse magiske ritualer. Et gæt kunne være, at de skulle skaffe sikker hjemkomst.

Christer Westerdahl har i 1991 desuden foreslået, at labyrinter og kompasrosen har forbindelse med lodsvæsnet – en rimelig ide, da fiskerne havde det detaljerede kendskab til lokale farvande. Han påviser

desuden, at forekomsten af kystnære labyrinter og kompasrosen langs Den botniske Bugts kyster falder sammen med tidligere lodsstationer, især i forbindelse med ældre tiders sejlruiter. Westerdahl lufter også den ide, at labyrinter og kompasrosen i sten kan have fungeret som reklameskilte: Her fås lods.

Hovedparten af labyrinterne ved Norrlands kyst er dateret til omkring 1550 ved lichenometri og ved erosionsmålinger på de bare klippeflader.¹⁹

Fra den finske side af Den botniske Bugt har Ralf Norrman beskrevet en stenlagt kompasrose på Korsberget i Malax. Rosen er her et kors lagt på en klippeflade, og det var ved opdagelsen i 1986 dækket af mos. Nordarmen, der har en misvisning på ca. 5 grader øst, er længere end de andre, og den ender med en lang spids sten. I syden er armen bredere og flankeret af to sten. Tværs over nord-syd armen er lagt en kortere arm, hvis østlige ende afsluttes med en større sten end den vestlige ende. Der findes endnu en stenlagt kompasrose i Ydre Malax på en lokalitet, som hedder Komposberget.²⁰

Der nævnes intet om stenlagte labyrinter sammen med de to finske kompasrosen, selv om den finske østkyst er et af de områder, hvor de stenlagte labyrinter er hyppigst.

Afsluttende bemærkninger

I vores nordiske nabolande giver grundfjeldet og den mindre intensive opdyrkning naturligvis bedre muligheder for at finde bevarede kompasroser hugget eller lagt i sten.

Men selv om Danmark er tæt befolket og godt gennempløjet både af landbrug og arkæologer, må der stadig være mulighed

for at kunne finde en godt tilgroet kompasrose lagt af marksten, eventuelt med en labyrint tæt ved. En enligtliggende kompasrose er vel det sandsynligste, da en labyrint er så stort et anlæg, at den burde være fundet tidligere. Man kunne passende begynde med at gennemgå kystzonen i ældre kort og landskabsbeskrivelser.

Noter

- ¹ Olaus Magnus, *Carta Marina*, Venezia 1539.
Do. *Opera brevis*, Venezia 1539.
Do. *Ain kurze Auslegung der neuen Mappen ...*, Venezia 1539.
Do. *Historia de gentibus septentrionalibus*, Roma 1555.
Jeg har til denne artikel brugt den svenske oversættelse af *Historia de gentibus septentrionalibus: Olaus Magnus Historia om de nordiska Folken I – IV*. Uppsala & Stockholm, 1909, og især femte bind fra 1951 med kommentarer af John Granlund. Kirsten A. Seaver har i 2001 beskæftiget sig med kompasset på Hvitserk i: *Olaus Magnus and the Compass on Hvitserk*, vol. 54, No. 2, i *The Journal of Navigation*.
- ² Crane, Nicholas, *Mercator*, London 2002, s. 121-124.
- ³ Granlund, John, Stockholm 1951, s. 62.
- ⁴ Samme s. 60.
- ⁵ Wikander, J. A., *Kompassroser ved uthavnene*, Agder Historielag Årsskrift nr. 67, Kristiansand 1991, s. 18.
- ⁶ Sølvér, Carl V., *Imago Mundi*, København 1951, s. 46.
Gizurasonar, Jóns, *Sofu til Sögu Islands I*, s. 690.
Daae, L., *Didrik Pining*, (norsk) Historisk Tidsskrift, 2. rk., 3. bd., s. 242, Kristiania 1822.
Olsen, Olaf, *Ufjædens Hav*, København 2002, s. 27, 47 – 48.
- ⁷ Denne sproglige uklarhed har ledt Kirsten A. Seaver til den efter min mening fejlagtige antagelse, at det er et solur (se Seaver, s. 243).
- ⁸ Yde-Andersen, D. *Bornholmere og andre gamle Ure*, København 1953, s. 16-18.
- ⁹ Wikander, s. 43-82.
- ¹⁰ Oversættelsen af Sigvard Grubbes dagbog er fra H. F. Rørdam, *Danske Magazin*, 4. rk. II, s. 393.
Daae, L. *Mere om Pining*, (norsk) Historisk Tidsskrift, 3. rk., 4. bd.
- ¹¹ Petersen, Sámal, *Tingstaðurin á Tinganesi*, Fróðskaparrit, vol. 20, Tórshavn 1972, s. 76-77.
Debes, Hans Jacob, *Føroya Söga*, Norðurlond og Føroyar I, Tórshavn 1990, s. 104-105.
Ordbog over det Danske Sprog, bd. 14, København 1968, sp. 1327-1328.
Symbolbrugen på kompasroser er beskrevet af Wikander, s. 14-16.
- ¹² Hallström, Gustaf, *En medeltida hällristningsdokument på Furusund*, Svenska Kryssarklubbens Årbok 1954, Stockholm 1954, s. 130-134.
- ¹³ Brietio, Philipo, *Parallela geographiae*, Paris, 1648.
Se også Hallström, s. 143-145.
- ¹⁴ Wikander, s. 83.
- ¹⁵ Glob, P.V., *Bornholms Helleristninger i: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1948*, s. 81-87.
Saugmann, S. A., *Vikingerne tidsregning og kursmetode*, Maritim Kontakt nr. 2, København 1981, s. 59.
- ¹⁶ Taylor, E.G.R., *The Haven-Finding Art*, London 1971, s. 55.
- ¹⁷ Löfgren, Kjell og Olsson, Anna-Lisa, *Snöan – et fiskeskär från medeltid till nutid*, Västerbotten nr. 2 1983, Umeå, s. 99-100.
- ¹⁸ Thordrup, Jørgen, *Alle tiders labyrinter* Forlaget Dixit, 2002 s. 19-22.
- ¹⁹ Westerdahl, Christer, *Lotsning och labyrint*, Ångermanland Medelpad 1990-1991, Härnösand, s. 77-96.
- ²⁰ Norrman, Rolf, *Kompassros på Korsberget i Malax*, Studia Archeologica Ostrobotniensia, Åbo 1987, s. 213-214.
Wikander, s. 50-51.
Thordrup, s. 63.

Compass roses made of stone

Summary

In 1539 the exiled Swedish Archbishop Olaus Magnus published his *Carta Marina* in Venice. On this map he showed a non-existent island between Greenland and Iceland, and on the island he placed the mountain Hvitserk with a compass rose on the top. At the same time as the map he published two volumes of commentaries, one in Italian and one in German. In 1555 in Rome he published *Historia de gentibus septentrionalibus*, where he also mentions Hvitserk and the compass rose. In most places he calls the compass rose *compassus*, but in the Italian volume of commentaries he calls it *horologia*, which means sundial. Several authors have accepted this interpretation, but this is rejected in the article, amongst other things because there is no shadower (*gnomen* or *stylus*). In 1599 a compass rose carved at the North Cape is mentioned, and it is possible that this is the one that by oral tradition has been transferred to Hvitserk.

In the last half of the 20th century a number of compass roses carved in cliffs or laid out with stones have been found and described. On a sec-

tor of the southern coast of Norway alone J. A. Wikander has found and described 29 compass roses at what used to be pilot lookout posts. The pilots used the compass roses to take a bearing on the ships that signalled for a pilot.

Another group of compass roses, concentrated around both coasts of the Gulf of Bothnia, are laid out with stones often in connection with a labyrinth constructed in the same way. It must be assumed that these compass roses were used for magical purposes, to bring good luck to the fishermen. Christer Westerdahl has shown that compass roses and labyrinths often lie near what used to be pilot stations along the sailing routes of the past. He thinks that they might have been used to show that pilot assistance was available here. There are no traditions that connect labyrinths with pilots, but Westerdahl has found two that connect compass roses with pilots. Unfortunately he does not record them.

Within Denmark's present borders there are no known examples of the two types of compass roses.